

ПСИХОЛОГІЯ ПІЗНАВАЛЬНО-ДОСЛІДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Статтю присвячено актуальній проблемі пізнавально-дослідної діяльності дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Здійснено опис умов розвитку дослідної діяльності дітей.

Ключові слова: дитина, вміння, навички, пізнавально-дослідницька діяльність.

Дитина – дослідник за своєю природою. Невтомна жага нових вражень, постійне прагнення спостерігати та експериментувати, самостійно шукати нову інформацію про світ традиційно розглядаються як найважливіші риси дитячої поведінки. Дослідницька, пошукова діяльність – природній стан дитини, вона налаштована на пізнання світу, вона хоче його пізнавати. Саме це внутрішнє прагнення до пізнання породжує дослідницьку поведінку і створює умови для того, щоб психічний розвиток дитини розвивався як процес саморозвитку [7, с.23].

Дослідницька поведінка – одне з найважливіших джерел отримання дитиною уявлень про навколишній світ. У педагогічній психології і педагогіці є спеціальний термін – "дослідницьке навчання". Так називається підхід до навчання, побудований на основі природного прагнення дитини до самостійного вивчення навколишнього світу. Головна мета пізнавально-дослідної діяльності – формування в учня здібності самостійно, творчо засвоювати і перебудовувати нові способи діяльності в будь-якій сфері людської культури [10, с.18].

Спроби вибудувати освітню діяльність у масовій школі на основі дослідницьких методів навчання здійснювалися з давніх часів, однак це не призвело до того, що традиційне навчання перестало асоціюватися з "інформаційно-рецептурними" методами. Вони все ж домінують в освіті. Протидія традиційного, чи точніше інформаційно-рецептурного, навчання і дослідницького навчання продовжується багато років. Відомий російський і радянський педагог І. Сवादковський ще на початку ХХ століття писав про те, що в традиційній школі принципу свободи учня відповідає казармна муштра, принципу природнього розвитку та індивідуальним властивостям дитини протистоїть класна кімната, наповнена 30-40 індивідуумами, які пасивно крокують за думками вчителя. Чим більше теоретик говорять про роль індивідуальності у виховному процесі, тим більша прірва віддаляє школу від філософської педагогіки та дидактики. За його твердженням, лише дослідницькі методи навчання, отримавши розповсюдження у світі в зв'язку введенням дельтаплану, метода проєктів, бригадно-лабораторного методу, дають надію на те, що ця одвічна проблема буде вирішена [12, с.41].

З того часу пройшло близько ста років, але все ж традиційне навчання, особливо в нашій країні, будується не на методах самостійного, творчого дослідницького пошуку, а на репродуктивній діяльності, направленої на засвоєнні вже готових, кимось здобутих істин. Завдяки цьому інформаційно-рецептурному навчанню у дитини в значній мірі втрачається головна риса пізнавально-дослідної діяльності – пошукова активність [12, с.42].

У суспільній свідомості і професійному педагогічному мисленні затвердився міф про те, що власний дослідницький пошук потрібно починати лише тоді, коли людина "збагатить свою пам'ять всіма знаннями, які накопичило людство...". Багатьом з нас навіть не спадає на думку, що дослідник формується не на третьому десятковій роки власного життя, коли вступає до аспірантури, а значно раніше того часу, коли батьки вперше приводять дитину до дитячого садка [5, с.4].

Мета статті – розкрити психологію пізнавально-дослідної діяльності дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Важливо розуміти, що вміння і навички дослідницького пошуку необхідні не лише тим, чиє життя пов'язане з науковою роботою, - це необхідно кожній людині. Універсальні вміння і навички пізнавально-дослідної діяльності потрібні для сучасної людини в найрізноманітніших сферах життя. Хоч не можна не відмітити, що поняття "дослідження" і "дослідницька діяльність" тісно пов'язані у нашій свідомості з поняттям "наука" і "наукова робота".

Дослідницька поведінка характерна для всіх живих істот і, чим вищий рівень психічної організації, тим вищий рівень розвитку пошукової активності. Найбільш яскраво ця особливість поведінки проявляється у людини. Головна відмінність полягає в тому, що потреба в пошуку, дослідницька активність у людини проявляється не стільки в боротьбі за виживання, скільки в творчості.

Творчо виступає в якості найбільш яскравого виявлення дослідницької поведінки. Причому дослідницький, творчий пошук для людини важливий в меншій мірі з двох точок зору: з точки зору отримання нового продукту і з точки зору значимості самого процесу пошуку. Людина здатна відчувати і відчуває справжнє задоволення не лише від результатів творчості, але і від самого процесу творчого, дослідницького пошуку [6, с.14].

У біологічних коренях дослідницької поведінки говорять багато фактів, отриманих в результаті вивчення психосоматичних розладів. Вчені, які вивчають проблеми психосоматичних захворювань, стверджують, що незадоволення потреби в творчій (пізнавально-дослідній) поведінці у людини може призвести до тяжких розладів нервової системи і навіть нервових захворювань (В. Ротенберг, С. Бондаренко).

Більш того, багато психологів та педагогів відмічають важливість пізнавально-дослідної діяльності в плані розвитку і в саморозвитку особистості. "Постійна відсутність пошукової діяльності, – пишуть в своїй книзі В. Ротенберг і С. Бондаренко, – призводить до того, що індивід виявляється безпорадним при будь-якому зіткненні з труднощами чи навіть з такими ситуаціями, які в інших умовах як труднощі не сприймаються" [11].

У виховному плані не менш важливе інше, тісно пов'язане з цією обставиною спостереження. Нереалізована дослідницька діяльність дитини може знайти і звичайно знаходить вихід у деструктивній діяльності, так як потреба повинна тим чи іншим способом задовольнятися. Стосовно дітей молодшого шкільного віку, про це говорять мало, деструктивна діяльність малюка не так хвилює суспільство, як, скажімо, деструктивна діяльність підлітків, юнаків і дорослих.

Але все ж це не привід не звертати на неї увагу, подавляти, обмежуючи дослідницьку поведінку дитини. Однак при цьому і педагоги, і батьки, і суспільство обмежують дослідницьку діяльність малюків. Для цього придумано багато засобів, методів і прийомів. У першу чергу це багаточисленні заборони; неухважність до дитячих запитань та інших проявів пізнавально-дослідної діяльності та ін. [4, с.63]

Відомий швейцарський психолог, який спеціалізувався на проблемах навчання і розвитку дитячого інтелекту, Ж. Піаже стверджував, що однією з найважливіших властивостей природи людини є прагнення до контакту і взаємодії з навколишнім світом, прагнення знаходитися в активному пошуку нових завдань. Розширенню когнітивного розвитку дитини в більшій мірі сприяє можливість досліджувати навколишнє середовище і впливати на нього. Говорячи про традиційні способи навчання, Ж. Піаже постійно підкреслював, що часто, навчання дітей конкретним навичкам, ми позбавляємо їх можливості зробити власне відкриття.

Усі маленькі діти народжуються дослідниками, але як тільки вони підروстають, як за цим параметром їх нескладно диференціювати на тих, хто найбільш схильний до активного дослідницького пошуку, і тих, кого це менше цікавить. Тому, природньо, виникає питання про те, в якій мірі дослідницька поведінка являється вродженою, біологічно передбаченою потребою, і в якій мірі ця властивість набувається з часом під впливом умов зовнішнього середовища [9, с. 104].

Природа експериментує постійно. Кожна дитина, як стверджують генетики, – це новий експеримент природи, він неповторний. В цих умовах природньо, що кожний живий організм, і в першу чергу людина з її високоорганізованою психікою, схильна до дослідження навколишнього світу. Саме цьому дослідницький рефлекс – один із базових безумовних рефлексів. У процесі розвитку дуже важлива біологічна роль потреби в дослідницькій поведінці. Ця потреба являється пружиною, двигуном розвитку і саморозвитку. Завдяки цьому біологічний організм удосконалює свій індивідуальний досвід, виробляє нові напрямки еволюції виду і, таким чином, стає активним співучасником прогресу популяції і всього живого [3, с. 96].

Рівень розвитку потреби в пізнавально-дослідній діяльності знаходиться в прямій залежності від рівня психічної організації живої істоти. Чим вище рівень розвитку потреби в цій діяльності, тим інтенсивніше розвивається організм. Отримуємо цікаву закономірність: чим досконаліша нервова система, тим інтенсивніше вона себе вдосконалює (В. Ротенберг, С. Бондаренко). Пошукова, дослідницька діяльність і є одним із основних механізмів, забезпечуючих це прискорення [11].

Різний рівень схильностей і здібностей до дослідницької поведінки у різних індивідів пояснюється так само, як в загальній психології трактується диференціація розвитку будь яких інших здібностей. Результат розвитку пізнавально-дослідної поведінки, досяжний на кожній його сходинці, першочергово не міститься в генотипові, при цьому він не може бути довільним. Розвиток пізнавально-дослідної поведінки, природньо, пов'язаний і з генотипом, і з середовищем, але найважливішим є те, що його рівень визначають не домінуючі генотипні чи домінуючі фактори середовища, а їх комбінування у результаті випадкових і тому важко прогнозованих обставин життя індивіда. Визначним на кожному етапі є те, чого досягнуто на попередніх рівнях, це є фундаментом майбутніх досягнень. Природньо, що втрачене на одному етапі розвитку може бути або взагалі невідновленим в майбутньому, або поповнено, але з суттєвими втратами.

Ця обставина актуалізує завдання формування дослідницьких вмінь і навичок дитини з раннього віку [12].

Про те, що рівень розвитку психомоторної сфери в значній мірі визначає рівень вищих психічних функцій, писали багато вчених (Н. Берштейн, А. Лурія, П. Анохін та ін.). Ця думка – результат узагальнення багатьох спеціальних досліджень. Діти від 7 до 17 років, більш розвинуті фізично, отримують більш високі бали в психологічних тестах. Діти, які займаються в спортивних секціях, про що також свідчать спеціальні дослідження, мають кращі показники розумової працездатності.

Спеціалісти, що вивчали розвиток інтелекту у дітей різного віку, постійно говорили про стійку кореляцію рівня розвитку мислення і рухової активності дитини, перш за все рівнів розвитку мислення і координації рухів (Г. Доман, М. Доналдсон та ін.). Багато цікавих спостережень міститься в цих роботах.

Наприклад, помічено, що дитина, яка рано почала ходити, зазвичай буває досить розумною (К. Акуцу, Г. Доман) та ін. Розумовий розвиток дитини відбувається паралельно з фізичними і сенсорними. Це досить природньо, мозок – частина організму.

Пояснюється це ще і тим, що головний і практично єдиний спосіб проявити пізнавально-дослідну діяльність, отже, і знайомство зі світом для дитини – рухи. Завдяки рухові вона досліджує і пізнає навколишній світ, встановлює когнітивні контакти з середовищем. Цим пояснюється велика роль рухів у розвитку його інтелекту [1, с. 94].

Ряд вчених, у тому числі американський психіатр і педагог Глен Доман, використовують навіть спеціальне поняття – "фізичний інтелект". У його книгах пропонується спеціальна система діагностики і розвитку "фізичного інтелекту" в самому ранньому віці. Автор при цьому посилається на власні дослідження.

Ще М. Монтессорі стверджувала, що потреба дитини в сенсорних відчуттях не може бути задоволена, якщо вона постійно лежить на спині в колисці. В цьому разі дитина бачить стелю (в кращому випадку небо, якщо вона в колясці на вулиці), рідко обличчя дорослого, іграшки, які у

всьому світі батьки розвішують над колискою. Цього виявляється недостатньо для повноцінного розвитку [1, с. 96].

Надання дитині максимуму умов для вільних спонтанних рухів є однією з найважливіших перспектив задоволення пошукової діяльності, а отже, і умов для інтелектуально-творчого розвитку у цьому віці. Природно, що в мірі дорослішання дитини задачі, які ставляться перед нею, постійно і суттєво ускладнюються і спеціалізуються. Ця обставина висуває на перший план завдання їх виявлення і спеціального вивчення [2, с. 67].

Говорячи про "фізичний інтелект", Г. Доман акцентує увагу на шести життєво важливих функціях, які зазвичай виокремлюють психологи: "рухові навички, мовні навички, мануальні навички (письмо), візуальні навички (читання і спостереження), слухові навички (прослуховування і розуміння), тактильні навички (відчуття і розуміння)".

Він пише про те, здійснення шести цих функцій і слугує життєвим тестом на недорозвиток, нормальність, обдарованість. Більш того, за його твердженням, неперевершеність у виконанні цих функцій приведе і до неперевершеності в житті.

Звичайно, це стосується лише малюків. Г. Доман пише: "Не можна розвивати дитячу здатність рухатися без того, щоб в тій і іншій мірі не розвивати зорові, мануальні, слухові, тактильні і мовні навички". З цим можна погодитися, якщо мова йде про дитину, якій 1-1,5 роки. Для розвитку мовних, мануальних, візуальних, слухових, тактильних навичок у дитини, наприклад, 5-6 років і старше значно ефективніше вже не "ходьба", а ціленаправлені заняття, безпосередньо направлені на розвиток самих вищезазначених функцій [12, с.73].

На різних етапах розвитку особистості роль рухової активності дитини надзвичайно важлива. По мірі дорослішання її значимість об'єктивно знижується, поступаючи місцем більш складним спеціалізованим видам діяльності.

Безумовно, має рацію Г. Доман, стверджуючи, що в історії людства немає більш зацікавлених дослідників, ніж діти до 4 років. Він відмічає також, що дорослі часто плутають їх зацікавленість з невмінням зосередитись. Г. Доман справедливо підкреслює: наївно думати, що якщо офіційна освіта для більшості дітей починається з 6 років, то і навчання починається в цей час. Діти самі отримують інформацію, особливо завдяки своїй потребі в пізнавально-дослідній діяльності, з перших хвилин свого життя. До 6 років, коли дитина йде до школи, вона вже знає про навколишній світ в такій мірі, в якій навряд чи засвоює за все своє життя.

Г. Доман виходить з того, що ступінь розвитку функції в першу чергу залежить від інтенсивності її використання. Це споріднює його позицію з позицією багатьох вітчизняних дослідників, які розділяють точку зору Л. Виготського. Звідси і ще одна важлива, постійно підкреслювана ним думка, – чим раніше функція ввімкнена у використання, тим більш високого рівня можна досягнути в її розвитку.

Результатом цієї нескладної теоретичної ідеї стали його досить цікаві педагогічні технології: методика раннього фізичного розвитку дитини; методика навчання читанню дітей 1,5 років; методика навчання дітей 1-1,5 років іноземним мовам; методика навчання "енциклопедичним знанням"; методика навчання рахунку та ін.

Діти відчувають величезну жагу знань. З трудом, але все ж ми можемо зменшити прагнення дитини до пізнання, обмежуючи її досвід.

Ось декілька досить розповсюджених способів, що обмежують прояв пізнавально-дослідної діяльності, описаних Г. Доманом. Один з найбільш розповсюджених – давати дитині гратися "готовою" іграшкою, не здатною до трансформації, і дивуватись, чому вона її викидає через декілька хвилин і знову плаче. Другий ефективний прийом обмеження пізнавально-дослідної діяльності – помістити дитину в ізолюваний простір (колиска, манеж та ін.).

У педагогічних книжках постійно пропонують жахливі приклади, що описують особливості поведінки підлітків, які виростили в умовах досить обмеженого досвіду. Вони виростають ідіотами, а ми дивуємось; правда, тут можна не дивуватися, все це можна легко пояснити. А чи не

діємо ми аналогічно, помістивши дитину в манеж? Адже це не що інше, як загін, тюрма для нього [12, с. 91].

Звичайно, ми звикли переконувати себе в тому, що манеж захищає дитину від небезпек. Їх дійсно безумовно багато навіть в звичайній квартирі: електричні дроти, побутова техніка та ін. Але, рятуючи дитину від зовнішніх небезпек, ми фактично намагаємось розмістити її в емоційний вакуум.

Малюк торкається різноманітних предметів: тяжкі і легкі: гострі і тупі; м'які і жорсткі. Вона малює, рве папір, розкидає іграшки, щось перекидує. Все це не потрібно вважати якоюсь деструктивною діяльністю, у значній все це – прояв зацікавленості, реалізація прагнення до пізнавально-дослідної діяльності.

Природньо, ми не пропонуємо розбивати телевізори, коштовні вази, перекидувати меблі, ризикуючи при цьому життям маленького дослідника. Максимально розширюючи простір для реалізації дослідницької діяльності дитини, ми повинні прагнути до того, щоб воно було безпечним для її здоров'я та життя. Важливо також, і саме оточення не дуже страждало від діяльності дослідника-початківця.

Дітей, навіть досить маленьких, не потрібно підштовхувати до пошуку, до проведення власних досліджень. Дитині достатньо лише дати свободу для експериментів. Важливо постійно пам'ятати: чим більше цієї свободи, чим більше діапазон пошуків, тим більше можливостей для розвитку когнітивних і творчих здібностей. У спеціальних експериментах давно доведено, що обмеження свободи дій дітей виражено в найрізноманітніших формах: обмеження рухової активності і в постійних "не можна", "не торкайся" – здатне серйозно нашкодити розвитку дитячої зацікавленості. Адже все це стримує пориви дитини до пізнавально-дослідної діяльності, а отже, обмежує можливості самостійного, творчого вивчення і осмислення того, що відбувається.

Перспективою подальших розвідок є аналіз пізнавально-дослідної діяльності дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Результати проведеного констатувального етапу експерименту та подальша робота над темою будуть представлені у наступних статтях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аверин В.А. Психология детей и подростков /В.А. Аверин : Учѐб. пособие. – 2-е изд., перераб. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1998. –379с.
2. Альбуханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности / К.А. Альбуханова-Славская. – Наука Калифорнийский университет, 1980–335с.
3. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности . / В.Г. Асеев – М.: Мысль, 1976. – 158с.
4. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. (Психологическое исследование.) /Л.И.Божович. – М., "Просвещение", 1968. – 464с.
5. Валлон А. Психологическое развитие ребёнка. Электронный ресурс. <http://www.psyinst.ru/library.php?part=article&id=2351>
6. Виготський Лев. Уява і творчість у дитячому віці. Електронний ресурс. <http://ukrdoc.com.ua/text/14852/index-1.html?page=5>
7. Волков Б.С. Психология младшего школьника: Учебное пособие / Б. С. Волков. М.: Пед. общ-во России, 2002. – 125с.
8. Закон України "Про загальну середню освіту". Електронний ресурс. <http://dinz.gov.ua/index/ua/material/108>
9. Зинченко В.П., Моргунов Е. Б. Человек развивающийся. Очерки российской психологи / В.П. Зинченко, Е. Б. Моргунов. – М.: Тривола, 1994. – 304с.
10. Поддяков А. Исследовательское поведение: стратегии познания, помощь, противодействие, конфликт / А. Поддяков, М.Филоник. – М.: Эребус, 2006. – 266с.
11. Ротенберг В. С, Бондаренко С. М. Мозг. Обучение. Здоровье / В.С. Ротенберг, С.М. Бондаренко. – М., 1989 – 239с.
12. Савенков А.И. Маленький исследователь. Как научить дошкольника приобретать знания / А.И. Савенков. – Ярославль: Академия развития, 2003. – 2008с.

**ПСИХОЛОГИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЕТЕЙ
ДОШКОЛЬНОГО И МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА**

Статья посвящена актуальной проблеме познавательно-исследовательской деятельности детей дошкольного и младшего школьного возраста. Осуществлено описание условий развития исследовательской деятельности детей. Показано, что данная проблема приобретает особое значение в связи с применением в учебно-воспитательном процессе методов самостоятельного, творческого исследовательского поиска. В результате исследования рассмотрена сущность понятия "познавательно-исследовательская деятельность", "исследовательское поведение", в психолого- педагогической литературе, определены основные умения и навыки познавательно-исследовательской деятельности с использованием заданий творческого и исследовательского характера.

Развитие системы образования Украины, ориентированной на вхождение в мировое образовательное пространство сопровождается существенными изменениями в педагогической теории и практике, направленными на формирование образованной, творческой личности, а также обеспечение условий для главного – раскрытие его способностей, обогащение опыта, удовлетворения образовательных потребностей.

На современном этапе функционирования системы образования Украины качество образовательных услуг и уровень подготовки учащихся определяются многими факторами. Одним из системообразующих критериев эффективности образования, по мнению многих ученых, является познавательно-исследовательская деятельность детей.

Познавательно - исследовательское поведение особая ценно тем, что оно создает надежный фундамент для постепенного преобразования процессов обучения и развития в процессы более высокого порядка - самообучение и саморазвитие.

Ключевые слова: ребенок, умения, навыки, познавательно-исследовательская деятельность.

**PSYCHOLOGY OF COGNITIVE RESEARCH ACTIVITY OF PRESCHOOL AND PRIMARY
SCHOOL AGED CHILDREN**

The article is devoted to an actual problem of cognitive research activity of preschool and primary school aged children. The description of development conditions of children research activity is carried out. It is shown that this problem gets the special value due to the application of methods of independent, creative research search in the educational process. As a result of research the essence of the concept "informatively-research activity", "research behavior", in the psychologist - pedagogical literature is considered, basic skills and skills of informatively - research activity with use of tasks of creative and research character are defined.

Development of education in Ukraine focusing on entry into the world educational space is accompanied by significant changes in pedagogical theory and practice which is directed on formation of the educated, creative person, and also providing conditions for the main thing - disclosure of his abilities, enrichment of experience and satisfaction of educational requirements.

At present the educational system in Ukraine the quality of education and level of students are determined by many factors. According to many scientists one of the backbone criteria of education is the cognitive research activity of children.

Educational research behavior is valuable because it provides a firm foundation for the gradual transformation of the learning process and the development in processes of higher order i. e. self-learning and self-development.

Key words: a child, skills, cognitive research activity